

ALISHER NAVOIY G'AZALIYOTIDA IRFONIY KONSEPSIYA VA TASAVVUFIIY SEMANTIKANING BADIY-FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI

Pardayeva Gulsanam

Navoiy innovatsiyalar universiteti Surxondaryo kampusi

Elektron pochta: pardayevagulsanam895@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada ulug' o'zbek mutafakkiri va shoiri Alisher Navoiy lirikasi, xususan, "Xazoyin ul-maoniy" kulliyoti tarkibidagi g'azallarning irfoniy-falsafiy asosi hamda tasavvufiy simvollar tizimi lingvopoetik va semantik jihatdan tadqiq etiladi. Tadqiqotda majoziy va haqiqiy ishq munosabatlarining dialektikasi, shuningdek, "yor", "may", "soqi", "xarobot", "zulf" kabi lirik-irfoniy metaforalarning g'oyaviy-funksional tabiati interpretatsiya qilingan.

Kalit so'zlar: mumtoz poetika, g'azaliyot, tasavvuf, irfoniy semantika, simvolizm, majoz, ontologik mohiyat, vahdatul vujud, lirik qahramon, makrostruktura.

Kirish .Sharq mumtoz she'riyati, xususan, chig'atoy adabiy tilining oliy manifesti hisoblangan Alisher Navoiy ijodi o'zining g'oyaviy-falsafiy arxitektonikasi bilan jahon adabiyotshunosligi kontekstida universal ahamiyat kasb etadi. Navoiy lirik merosining konseptual asosi islom ilohiyoti va tasavvuf falsafasi, xususan, "vahdatul vujud" (borliqning birligi) ta'limoti bilan uzviy bog'liqdir. Shoirning lirik makrostrukturasi hisoblangan "Xazoyin ul-maoniy" devonlar majmuasini irfoniy dunyoqarash sotsiomadaniy hamda diniy-falsafiy determinantlarisiz lingvopoetik jihatdan xolis baholash imkonsiz. Mumtoz diskursda subyektiv kechinmalar, lirik qahramonning transsendental holatlari deklarativ xarakterda emas, balki murakkab ezoterik-semantik simvollar tizimi orqali modellashtirilgan. Mazkur maqolada Navoiy g'azaliyotining semantik sathini tashkil etuvchi ishq falsafasi va allegorik obrazlar tizimining badiiy-funksional tabiati germenevtik va qiyosiy-tarixiy metodlar asosida tahlil etiladi.

Metodologiya va Nazariy Asoslar .Tadqiqot ob'ektini o'rganishda Sharq mumtoz poetikasi qoidalari, tasavvufiy germenevtika va zamonaviy adabiyotshunoslikning strukturaviy-semantik tahlil metodlariga tayanildi. Evgeniy Bertels, Najmiddin Komilov, Ibrohim Haqqulov kabi atoqli navoiyshunos va tasavvufshunos olimlarning ilmiy konsepsiyalari maqolaning nazariy-metodologik poydevorini tashkil etadi.

Asosiy qism va Muhokama .Mumtoz poetik mantiqda "ishq" kategoriyasi oddiy hissiy kechinma maqomidan transsendental va ontologik substansiya darajasiga ko'tariladi. Irfoniy adabiyotda ushbu fenomen dualistik tabiatga ega bo'lib, "ishqi majoziy" (fenomenal/empirik olamga daxldor muhabbat) va "ishqi haqiqiy" (numenal/Ilohiy aslzodalik kasb etgan absolyut

muhabbat) tarzida tasniflanadi. Alisher Navoiy falsafasida ushbu ikki bosqich o'rtasida uzviy dialektik aloqa mavjud. Shoir antropologik konsepsiyasida dunyoviy insoniy muhabbat absolyut mohiyatni anglash yo'lidagi muhim tayyorgarlik va gnoseologik bosqich — "ko'prik" vazifasini o'taydi. Shoir "majozdin haqiqatqa o'tmak asandir" formulasini ilgari surish orqali, moddiy go'zallikni ilohiy go'zallikning emanatsiyasi (aksi) sifatida talqin qiladi. Navoiy g'azallarining lirik strukturasi tashkil etuvchi matniy elementlar o'ziga xos botiniy-metaforik semantikaga ega bo'lib, ularning har biri muayyan bir tasavvufiy tushunchaning poetik ekvivalenti hisoblanadi. Matnlar tahlili ko'rsatadiki, lirik diskursdagi "yor" yoki "ma'shuq" leksik birligi sof denotativ (zohiriy) ma'nosidan uzoqlashib, Mutloq Jamol, ya'ni Vajib ul-vujud (Alloh) substansiyasini konnotativ tarzda ifodalaydi. Oshiq intiladigan va uning ekstatik holatini ta'minlovchi "may/sharob" leksemasi — transsendental ma'rifat, ilohiy jazba va tajalliy nuri natijasida hosil bo'ladigan ruhiy fano (nafsning yo'qolishi) holatining poetik simvolidir. Shu nuqtayi nazardan, g'azaliyotda faol funktsiya bajaruvchi "soqi" obrazi ham zohiriy mifologik ma'nosini o'zgartirib, solihni (tariqat yo'lovchisini) Haq ma'rifatiga yetaklovchi, uning qalbini g'avgoli dunyo andishalaridan tozalovchi "murshidi komil" yoki "piri mugon" funktsiyasini yuklaydi. Binobarin, ishq ahli maskani sifatida tasvirlanadigan "xarobot" yoki "mayxona" tushunchasi ramziy ma'noda zohiriy rasmiyatchiliklardan, riyo va tabaqachilikdan xoli bo'lgan, qalb poklanadigan va ilohiy sirlar kashf etiladigan makon — orifning siri yoki murshid xonakohini ifodalaydi. Mutafakkir shoirning lirik merosidan olingan quyidagi bayt semantik transformatsiyaning yorqin namunasidir: *"Kuygandek o'rtanib, ko'z yoshi to'kib, zor bo'l, May ich, sharob yut, ishq ahliga yor bo'l"*. Ushbu strukturaviy birlikda "may ichmoq" akti utilitar-maishiy tushunchadan to'liq uzilgan holda, solihning nafs o'limi (fano) orqali Ilohiy ishq iqlimiga kirishi va transsendental sub'ektga aylanishi jarayonini falsafiy jihatdan asoslaydi. Bundan tashqari, Navoiy g'azaliyotidagi antitetik obrazlar tizimida "Zulf" (soch) va "Yuz" (jamol) dualizmi alohida semiotik ahamiyatga ega. "Yuz" — mutloq borliq, ilohiy nur va vahdat (birlik) simvoli bo'lsa, "zulf" — kasrat (ko'plik) olami, ya'ni moddiy dunyoning o'tkinchi illyuziyalari, Haq jamolini to'sib turuvchi pardadir. Solihning ma'naviy evolutsiyasi zulfning zulmatli iqlimidan (dunyoviy moddiy aloqalardan) qutulib, yorning nurafshon yuziga (Absolyut Haqqa) vusul topish (yetishish) trayektoriyasidan iborat.

Natijalar va Xulosa .Alisher Navoiy g'azaliyotining germenevtik va lingvopoetik tahlili shuni ko'rsatadiki, shoir poetik tizimidagi ramzlar shunchaki bezak yoki estetik funktsiya emas, balki murakkab diniy-falsafiy konsepsiyalarni ixcham va emotsional-ta'sirchan shaklda uzatuvchi kodlangan semantik tizimdir. Ushbu simvollar ontologik va gnoseologik xarakterga ega bo'lib, inson ruhining kamolot bosqichlarini badiiy modellashtiradi. Xulosa qilib aytganda, Navoiy ijodidagi ishq konsepsiyasi va ramzlar paradigmasini chuqur ilmiy asosda tadqiq etish, nafaqat o'zbek mumtoz adabiyoti poetikasini, balki Markaziy Osiyo xalqlari ma'naviy-falsafiy

tafakkur evolutsiyasini anglashda metodologik kalit bo'lib xizmat qiladi. Navoiy innovatsiyalar universiteti Surxondaryo kampusida amalga oshirilayotgan adabiyotshunoslik tadqiqotlarida mumtoz matnlarning konseptual va strukturaviy-semantik qirralarini bunday akademik uslubda tahlil qilish kelajakdagi filologik tadqiqotlarning fundamental nufuzini belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alisher Navoiy. Xazoyin ul-maoniy. To'la asarlar to'plami. 20 jildlik. – Toshkent: Fan, 2011.
2. Bertels E. E. Navoi i Nizami. – Moskva-Leningrad: Izdatelstvo AN SSSR, 1948.
3. Komilov N. Tasavvuf. Fundamental tadqiqot. – Toshkent: Movarounnahr, 2009.
4. Haqqulov I. Tasavvuf va she'riyat. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1991.
5. Yoqubov H. Navoiy ijodida poetik tasvir va simbolizm muammolari. – Toshkent: Adabiyot, 2018.